

Larysa Syniavska

WORKERS COMMITTEES ACTIVITIES IN HEAVY INDUSTRY OF EAST AND SOUTH OF UKRAINE IN 1917 - 1918

Bohdan Khmelnytskyi Cherkassy National University, Ukraine

Лариса Синявська

ДІЯЛЬНІСТЬ РОБІТНИЧИХ КОМІТЕТІВ У СФЕРІ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СХОДУ ТА ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1917 - 1918 РОКАХ

Abstract. The article is about the activities of workers committees in heavy industry of Eastern and Southern Ukraine in 1917-1918. It outlines the specificity of workers relationship with the management of enterprises. It's indicated that during the negotiations with the workers, most of Industrialists and Entrepreneurs preferred peaceful conflict resolution in order to avoid strikes. It has been proven that participation of workers committees or their representatives in production management demonstrated inability of such forms of management, because the vast majority of workers had no organizational or managerial skills, sufficient to ensure the smooth functioning of the industry.

Keywords: workers committees, heavy industry, strike, production

Повалення російського самодержавства у лютому 1917 р. зробило можливим прискорене реформування законодавства імперії у соціально-трудовій сфері. Реформування відбувалося в умовах посилення позицій робітників. Правотворчу діяльність здійснювали Тимчасовий уряд, Українська Центральна Рада та Ради робітничих і солдатських депутатів. Тимчасовий уряд видавав нормативно-правові акти, що мали силу закону, але здійснював це нерідко під тиском революційно налаштованих робітників. Ради робітничих і солдатських депутатів, як правило, видавали розпорядження і постанови. 2бв

Практикою того періоду було укладення угод із соціально-трудових питань між радами і підприємцями, які санкціонувалися чи відхилялися Тимчасовим урядом. Найбільш відомою угодою, що була санкціонована Тимчасовим урядом, стала *Угода між Петроградською радою робітничих і солдатських депутатів і Петроградським товариством фабрикантів і заводчиків про введення 8-годинного робочого дня, організації фабрично-заводських комітетів і камер примирення*, яка була затверджена на пленарному засіданні Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів 10 березня 1917 р. Згідно з даною угодою на всіх фабриках і заводах запроваджувалися фабрично-заводські комітети (ради старост).

Діяльність робітничих комітетів у постсоветській історіографії представлена у більшості в межах аналізу робітничого законодавства революційного періоду. При цьому частина російських дослідників позитивно ставляться щодо ідеї запровадження робітничого контролю на підприємствах, однак констатуючи, що у деяких випадках втручання робітників у справи керівництва заводами спричиняло руйнування виробничих зв'язків. Більшість українських дослідників аналізували робітничі комітети крізь призму критики діяльності большевицької партії. Загалом серед останніх наукових праць, присвячених даній проблемі варто виділити роботи Б. Роштіна, О. Реєнта, В. Попова, А. Семьонова, Д. Чуракова. Серед советських дослідників відзначимо праці А. Лукомського, І. Маєвського які також констатували окремі негативні результати втручання в управління виробництвом непідготовлених до цього членів робітничих комітетів.

У 1917 р. робітничі комітети формувалися шляхом обрання представників з робітників відповідних підприємств. Завданнями комітетів було здійснення представництва робітників в урядових і громадських закладах, формулювання суджень із питань громадсько-економічного життя робітників окремих підприємств, вирішення питань, що виникали у трудових колективах, а також представництво від робітників у стосунках між ними та

адміністрацією й власниками підприємства. Після підписання цієї угоди Тимчасовий уряд 23 квітня 1917 р. прийняв постанову *Про робітничі комітети у промислових закладах*, у якій передбачалося створення на промислових підприємствах робітничих комітетів, як представницьких органів. Вони були створені за ініціативи не менш як 1/10 робітників. Важливо відзначити, що коло питань, якими мали опікуватися робітничі комітети, було чітко визначено. До них належали представництво робітників перед адміністрацією з соціально-трудова питань (робочого часу і часу відпочинку, оплати праці, правил внутрішнього розпорядку), а також представництво у відносинах робітників з урядовими та громадськими організаціями. Крім того, комітети могли займатися культурно-просвітницькою та іншою діяльністю, спрямованою на покращення умов для робітників (у тому числі й побутових); врегулюванням стосунків у середовищі робітників. Комітети також могли брати участь у складанні правил внутрішнього розпорядку на підприємствах [1, 92].

Варто підкреслити, що спочатку комітети не були уповноважені втручатися в економічну діяльність підприємств, контролювати стан їх фінансової діяльності та вирішувати питання виконання замовлень. Проте на підприємствах Сходу і Півдня України досить часто робітничі комітети втручалися у справи адміністрації підприємств, не стільки турбуючись їх подальшою долею, скільки прагнучи забезпечити свої фінансові інтереси. Мотивуючи свої дії "втечею адміністрації", стихійно створені робітничі комітети у деяких випадках прагнули навіть організувати доставку сировини, матеріалів [2, 9].

Такі дії вписувалися у революційні уявлення робітників про можливість виконувати менеджерські функції. Найчастіше подібні твердження лунали із вуст большевицьких агітаторів, які наголошували на необхідності руйнування старих виробничих відносин.

Робітничі комітети було створено на більшості підприємств важкої індустрії Сходу і Півдня України, проте, поступове зростання суспільної анархії зумовило падіння зацікавленості пролетаріату в сумлінній праці. Так, влітку 1917 р. персонал промислових підприємств не відрізнявся ентузіазмом, сприймав перебування на заводі як спосіб ухилитися від фронту. Чітко простежувалася маргіналізація найманих робітників, від імені яких здійснювали свої повноваження большевики і Ради [3, 28].

На Державній нараді 14 серпня 1917 р. Николай фон Дітмар різко засудив введення "самочинними комітетами" нових податків та

зборів, а також штрафних санкцій, що вкрай негативно позначалося на розвитку промисловості й дестабілізувало економічну ситуацію загалом. Такі дії він називав діяльністю "ворогів революції", які прагнули до руйнування держави [4, 93-94]. Н. фон Дітмар стверджував, що негативним результатом революції було повне руйнування державного апарату. Це стало причиною того, що "безвідповідальні особи", не маючи професійних знань, втручалися у виробничий процес, позбавляли роботи інженерно-технічних працівників та кращих робітників, які виступали проти анархії на виробництві. Порушуючи норми техніки безпеки та ігноруючи послідовність виробничих процесів такі особи спричиняли зупинку підприємств або ж зумовлювали їх фінансовий крах. На підприємствах поширилися випадки самочинного утворення різного роду комітетів, які здійснювали накладення штрафів та займалися тероризуванням адміністративного апарату, позбавляючи посад найкращих адміністраторів і тим самим додатково руйнуючи виробничі зв'язки [4, 93]. Намагаючись протистояти цьому гірничопромисловці вдавалися до фінансування офіцерських організацій, що ставили за мету відновлення "єдиної і неподільної Російської імперії". Фінансові ресурси використовувалися для забезпечення офіцерських організацій зброєю та боєприпасами [5, 196].

9 вересня 1917 р. на засіданні Малої Ради, фактично під тиском представників соціал-демократів, було прийнято рішення про "передачу у завідування крайових органів влади найважливіших галузей промисловості" та про "оподаткування великого капіталу і майна та конфіскація військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави". Поруч із цим затверджувалося рішення про "скликання для кожного краю, який того домагається, національно-крайових суверенних Установчих зборів" [6, 284]. Фактично йшлося про передачу управління промисловими підприємствами місцевим виробничим комітетам, чий згубний вплив на розвиток промисловості так лякав великих промисловців та підприємців.

Уже 29 вересня 1917 р. Генеральний Секретаріат змушений був констатувати факт поширення на ґрунті війни і економічної руйни "епідемії грабунків, самосудів, анархічних виступів безвідповідальних груп" в Україні, що, на думку урядовців, перешкоджало поживленню роботи промислових підприємств та могло бути припинено лише за допомогою "організованої самодіяльності і самооборони людности" [7, 324]. Фактично, український уряд визнавав свою неспроможність вжити рішучих заходів для

забезпечення економічної активності підприємців, а обмежувався лише певними заходами, спрямованими на врегулювання стосунків із селянством, і насамперед - відносинами у сфері земельної власності. Виношуючи пляни про створення Економічного комітету, який мав би займатися проблемами промисловості, у Генеральному Секретаріаті плекали надію на піднесення промислового розвитку за умови впровадження державного контролю над підприємствами [7, 325].

Одним із аспектів діяльності робітничих комітетів ставав перехід підприємств на 8-годинний робочий день. Прагнення робітників скоротити тривалість робочого дня розглядалося адміністрацією, лише як засіб тиску на підприємців, оскільки жодних пропозицій у сфері підвищення продуктивності праці не надходило [8, 64-64 зв.]. Представники рад робітничих депутатів висували вимогу щодо оплати праці у розмірі 1,5 окладу у випадку виконання робіт із перевищенням 8-годинного робочого дня [8, 233]. У відповідь на це адміністрація повідомляла робітничим комітетам, що у випадку відмови відновлювати роботу печей відповідні цехи будуть закриті, а робітники будуть негайно розраховані. Одночасно робітничим комітетам нагадувалося про попереднє погодження з ними визначення переведення цехів на 8-годинний робочий день окремо по кожному цеху із врахуванням виробничих можливостей [9, 66].

Декретом Ради народних комісарів *Про робітничий контроль* від 14 листопада 1917 р. фабричні комітети визнавалися як самостійний, виборний, представницький орган працівників, що мали право контролю над діяльністю підприємств (контролювали виробництво, купівлю-продаж продукції, збереження сировини, фінансові дії). Але обсяги діяльності фабзавкомів були суттєво обмежені, коли вони увійшли як низова ланка до системи профспілок [1, 93]. Це свідчить, що більшовики прагнули використати фабзавкоми як засіб боротьби проти промисловців та підприємців - із метою їх усунення від економічної діяльності й пограбування та привласнення майна підприємств. Але робітниче самоврядування не було їм вигідне, про що свідчило фактичне припинення задекларованої раніше діяльності фабзавкомів через їх включення до складу контрольованої більшовицькою владою системи профспілкових органів, що перетворилися на придаток державного механізму. Таке судження підтверджувалося й висловлюваннями Владіміра Леніна про те, що ради робітничих і солдатських депутатів мали забезпечити революційну диктатуру, тобто "владу, що спиралася на

революційне захоплення, на безпосередній почин народних мас із низу, а не на закон, виданий центральною державною владою" [10, 19]. Риторика, спрямована на консолідацію робітників у справі руйнування державного апарату та економічних відносин і зв'язків, що існували в роки Російської імперії, часто звучало й у виступах більшовицьких лідерів.

У матеріалах нарад представників металургійних заводів наприкінці 1917 р. було визначено умови продовження роботи промислових підприємств, які чітко демонстрували ставлення промисловців до самочинних робітничих комітетів. Для забезпечення збереження продуктивності праці хоча б на рівні кінця 1916 р. необхідно було б зберегти право за адміністрацією підприємств на найм і звільнення працівників із заборону кадрової роботи представникам робітничих комітетів. Крім того, наголошувалося на необхідності збереження права за адміністраціями визначення внутрішнього розпорядку роботи підприємств у межах діючих законів. Організація і керівництво роботою та нагляд за виконанням виробничих завдань мав здійснюватися виключно особами, призначеними адміністрацією. Втручання рад робітничих депутатів, комітетів чи будь-яких інших організацій в управління підприємствами було недопустимим. Тривалість робочого дня мало бути встановлено як у лютому 1917 р. Вимагалось підтвердження з боку Тимчасового уряду, що при невиконанні робітниками і службовцями законів, вони будуть відповідати згідно чинного законодавства. Констатувався факт, що фінансові можливості підприємств підірвані настільки, що практично вичерпано можливості для подальшого збільшення рівня оплати праці [11, 471- 472]. Проте Тимчасовий уряд вже не мав можливості істотно вплинути на ситуацію в умовах наростання суспільної анархії.

Згідно з ухвалою більшовицької влади у січні 1918 р. на всіх промислових підприємствах контрольованої ними частини України було запроваджено робочий контроль, який передбачав створення так званих "робітничих заводських комітетів". Робітники багатьох промислових підприємств намагалися перехопити управління в свої руки. Фабрично-заводські комітети існували на 87% середніх і 92% великих промислових підприємствах [12,60]. При цьому авторитет власників багатьох підприємств все ще залишався на високому рівні, оскільки частина з них брала активну участь в управлінні виробництвом і забезпеченні стійкості виробничих зв'язків. Але суперечливі розпорядження більшовиків в умовах здійснення ними грабінницької політики в Україні, суттєво спричиняло остаточний розлад

виробництва [13, 185]. У зв'язку із здійсненням націоналізації рудників робітничі комітети висловлювали прохання до технічного персоналу визначитися із підтримкою процесу націоналізації [9, 9]. На багатьох зборах робітників вказувалося, що відповідальність за руйнування підприємств покладено на большевиків, які прагнуть вивезти все цінне майно і кошти, а також роззброїти непідконтрольні їм збройні угруповання та передати владу в Україні окупаційним військам. На багатьох підприємствах створювалися комісії по розшуку большевиків за їхню підривну роботу [14,112]. На початку 1918 р. профспілкові організації висловили вкрай негативне ставлення до так званого робітничого контролю та всіх спроб соціалізації й націоналізації підприємств. У Деклярації профспілок з робітничого питання йшлося про те, що контроль за роботою підприємств повинен бути не клясовим, а державним [14,401].

Встановлення соціальних гарантій, передача промислових підприємств у руки самих робітників і створених ними організацій вели до реалізації ідеї участі робітників в управлінні виробництвом. Одночасно вони відразу ж руйнували звичні форми трудової діяльності, виробничу ієрархію, дезорганізували системи управління на підприємствах і, як наслідок, спричиняли подальше падіння виробництва, розповсюдження хаосу в економічному житті країни [12, 61].

Російський дослідник Д. Чураков наголошував, що участь робітничих комітетів в управлінні виробництвом передбачало з боку робітників певний рівень розуміння технологічних і адміністративних питань, вміння розбиратися у складній ситуації на ринках, виявляти всі зв'язки між підприємствами-суміжниками та враховувати специфіку всього заводського господарства, а також володіння певними комерційними навиками [15, 57].

Робітники прагнули до розповсюдження нових форм організації праці й робітничого побуту "на нових соціалістичних засадах". Форми встановлення робітничого контролю на підприємствах були різні. Вони відображали, на думку деяких російських дослідників, загальний ідейно-політичний стан мас і ступінь їх спрямованості до суттєвої трансформації усталеної економічної системи. Визнаючи, що результати втручання робітників у процеси управління виробництвом були не однаковими, вказувалося, що загальним наслідком цього процесу "стала суттєва трансформація праці й побуту міських робітників того самого суспільного ладу, заради якого здійснювалася соціалістична

революція". Висловлюючи вимоги щодо підвищення заробітної плати, покращення умов побутового облаштування робітники, як правило, взагалі не враховували фінансових можливостей підприємців. Подібні факти неодноразово фіксувалися, наприклад, гірничими інженерами [16, 9]. Проте у переважній більшості випадків адміністрація підприємств віддавала перевагу мирному вирішенню конфліктних ситуацій, про що свідчили матеріали анкетування підприємств Донбасу, що було здійснено большевиками [17,1-116].

Виникнення нових форм взаємовідносин на виробництві, у трудовій діяльності ще більше ускладнили ситуацію на промислових підприємствах і не лише не сприяли зменшенню гостроти соціально-економічної кризи, а навпаки спричиняли її подальше поглиблення, - у тому числі й через неможливість забезпечити належну організацію праці (як відзначалося у документах відділу охорони праці Народного комісаріату праці) [18,1].

А. Денікін відзначав, що робітники захоплювали промислові підприємства без розуміння особливостей управління ними, без обігових коштів, спричиняючи їх загибель, а себе відповідно прирікаючи на безробіття й злидні [19,158]. Прагнення робітників взяти управління підприємствами у свої руки ставало причиною загального зниження трудової дисципліни і продуктивності праці. Зменшення рівня трудової дисципліни сприяли ідеологічним настановам большевицької партії, які виправдовували передачу промислових підприємств робітникам та руйнування попередньої системи економічних зв'язків [12, 61].

19 липня 1918 р. українським урядом було видано декрет про відновлення дії закону колишньої Російської імперії від 2 грудня 1905 р., де було передбачено суворе покарання за участь у страйках на підприємствах, що мали загальнонародне чи державне значення [20, 50].

За свідченнями очевидців у 1917 - 1918 роках негативну роль відіграло втручання у виробництво саме непідготовлених керівників, а то й взагалі випадкових осіб, які отримали таку можливість лише в умовах послаблення центральної влади. Це, поміж іншого, ставало причиною численних випадків порушення техніки безпеки, що підвищувало рівень травматизму. Ці дії призводили іноді до повного краху промислових підприємств або, принаймні до руйнування виробничих зв'язків [4, 93]. Спостерігалися численні конфлікти між керівництвом підприємств і нашвидкуруч створеними фабрично-заводськими комітетами, які промисловці характеризували як "злочинне

посягання на основи сучасного способу виробництва" [21, 387].

- Загалом упродовж Першої світової війни стосунки між промисловцями, підприємцями та найманими робітниками змінилися під тиском наростання економічної кризи у Російській імперії. Якщо упродовж 1914-1915 рр. в основному панувала атмосфера підприємницької діяльності, хоча й із усвідомленням працівниками факту отримання великих прибутків підприємцями за рахунок зростання обсягів воєнних замовлень, то вже у 1916 р. розповсюдження набули страйки із висуненням економічних вимог. При цьому саме наростання економічної кризи було використано революційними організаціями, і насамперед партією большевиків, для посилення протестних настроїв у суспільстві та радикалізації вимог робітників. Робітники були обрані як об'єкт впливу пропаганди тому, що їхнє матеріальне забезпечення і забезпечення продуктами харчування було гіршим, аніж у сільській місцевості вже наприкінці 1916 р.

Участь робітничих колективів чи їх представників в управлінні виробництвом продемонструвала неієднотність подібної форми управлінської діяльності, оскільки абсолютна більшість робітників не мала ні організаторських, а ні менеджерських здібностей, достатніх для забезпечення безперебійного функціонування промислових підприємств. Значна частина робітничих комітетів більше переймалася не інтересами та потребами виробництва, а перерозподілом прибутків на свою користь. При цьому робітничі комітети нерідко вимагали від підприємців оплати за власну "громадську діяльність".

У процесі перемовин з робітниками більшість промисловців та підприємців віддавали перевагу мирному подоланню конфліктних ситуацій із метою уникнення страйків. Досить часто основним шляхом вирішення конфліктів було підвищення заробітної платні. Проте підприємці категорично висловлювалися проти участі непідготовлених представників робітників в управлінні виробництвом.

Bibliography and Notes

1. Роцин Б. Е., *Российские фабрично-заводские комитеты в 1917 г.: историко-правовой аспект*, [в:] *Альманах современной науки и образования*, Москва 2010, № 1, Часть 2, с. 91-93.

2. Синюшин Ф., *Фабрично-заводские комитеты в России и их работа в современных условиях*, Москва 1923, 247 с.

3. Попов В., *Зміни в суспільній свідомості населення Донецького промислового регіону в період революції та*

громадянської війни 1917 - 1920 рр., [у:] *Грані*, Дніпропетровськ 2010, № 6 (листопад-грудень), с. 27-30.

4. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 2161, Опис 1, Справа 13, 98 арк.

5. Лукомский А. С., *Противосоветские организации на Украине и начало гетманства*, [в:] *Революция на Украине. По мемуарам белых*, Москва, Ленинград 1930, с. 196-211.

6. *Матеріали засідання Малої Ради, 9 вересня 1917 р.*, [у:] *Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 томах*, Київ 1996, Том 1: 9 березня - 9 грудня 1917р., с. 279-284.

7. *Деклярація Генерального Секретаріату України, 29 вересня 1917 р.*, [у:] *Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 томах*, Київ 1996, Том 1: 9 березня - 9 грудня 1917р., с. 323-327.

8. *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ, Фонд 896, Опис 1, Справа 5,281 арк.

9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, Фонд 5, Опис 1, Справа 2,152 арк.

10. Ленин В. И., *Полное собрание сочинений*, Москва: Госполитиздат 1949, Том 24, 580 с.

11. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, Фонд 5, Опис 1, Справа 16,488 арк.

12. Семенов А. А., *Профессиональная деятельность городских рабочих в годы гражданской войны: социальное раскрепощение эпохи экономического упадка*, [в:] *Вестник Адыгейского государственного университета*, Майкоп 2005, № 3, с. 59-65.

13. *Німці Півдня України: історія і сучасність*, Миколаїв 2009,424 с.

14. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, Фонд 5, Опис 1, Справа 61,472 арк.

15. Чураков Д. О., *Русская революция и рабочее самоуправление. 1917*, Москва 1998,199 с.

16. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, Фонд 4281, Опис 1, Справа 7,10 арк.

17. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, Фонд 4281, Опис 1, Справа 6,122 арк.

18. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, Фонд 2699, Опис 3, Справа 74,10 арк.

19. Деникин А. И., *Очерки русской смуты: Крушение власти и армии*. Февраль - сентябрь 1917, Минск: Харвест 2002,464 с.

20. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, Фонд 5, Опис 1, Справа 80,142 арк.

21. Маевский И. В., *Экономика русской промышленности в условиях первой мировой войны*, Москва: Политиздат 1957,391с.

